

Analysis of the monetary circulation in Sivershchyna in the 17th century according to new treasury sources

Andriy M. Klyuyev

Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

postgraduate student (Ukraine)

email: kliuevandrei@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5802-1574>

Abstract.

The purpose of the research was to attempt to analyze the monetary circulation of the Sivershchyna region in the 17th century according to the treasure sources through the prism of new treasure finds over the past 10 years. Special attention was paid to the analysis of the treasure complexes of the issuing countries, the denominations of the coins that were in the monetary circulation of the Sivershchyna region in the 17th century. **The research methodology** was based on the principles of scientificity, historicism, continuity of the written and treasure sources, comprehensive analysis of the treasure complexes. General scientific, general theoretical and special historical and numismatic research methods were also used, among them it is necessary to distinguish the following ones: analytical, comparative, logical, historical, complex, descriptive, synthetic, systematization. **The scientific novelty** consists in the comprehensive study of the monetary circulation of the Sivershchyna region in the 17th century based on the treasure and written sources and the introduction of the new finds into the scientific circulation. **Conclusion.** Having analyzed and compared the coins of two recently discovered treasures, we can conclude that they make up the important material sources for studying the monetary circulation of the Sivershchyna region in the 17th century. The found complexes indicate that during the period coins of various denominations of European minting prevailed on the studied territory, from copper solidus, billon grosh, pivtorak, troyak, shostak, horta, florin to silver thaler. This indicates the intensity of the trade between the Hetmanate and the European countries. The analyzed treasures indicate the dominance of the European coins over Moscow ones in the monetary circulation of the Sivershchyna region in the second half of the 17th century.

Keywords. Solidus, orth, silver florin, thaler, levendaldher, treasure, Sivershchyna, Hetmanate, Zwolle, Kampen, Halder, Utrecht.

Аналіз грошового обігу Сіверщини 17 ст. за новими скарбовими джерелами

Андрій Ключев

Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка

аспірант (Україна)

email: kliuevandrei@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5802-1574>

Анотація.

Мета розвідки полягає у спробі проаналізувати грошовий обіг Сіверщини XVII ст. за скарбовими джерелами через призму нових знахідок скарбів за останні роки. Особлива увага звернена на аналіз скарбових комплексів країн-емітентів, номіналів монет, які перебували у грошовому обігу Сіверщини у XVII ст. **Методологія дослідження** базується на принципах науковості, історизму, спадкоємності писемних та скарбових джерел, всебічного аналізу скарбових комплексів. Також використано загальнонаукові, загальнотеоретичні та спеціально-історичні і нумізматичні методи дослідження. Серед них слід виділити: аналітичний, порівняльний, логічний, історичний, комплексний, описовий, синтетичний, систематизації. **Наукова новизна** полягає у комплексному дослідженні грошового обігу Сіверщини XVII ст. за скарбовими та письмовими джерелами та введення у науковий обіг нових знахідок. **Висновки.** Проаналізувавши та порівнявши монети двох знайдених нещодавно скарбів, можна зробити висновок, що вони є важливими речовими джерелами вивчення грошового обігу Сіверщини XVII ст. Знайдені комплекси свідчать про те, що в даний період на досліджуваній території переважали монети різних номіналів європейського карбування від мідного соліда, білонного гроша, півторака, трояка, шостака, орта, флорина до срібного талера. Це свідчить про інтенсивність торгівлі між Гетьманщиною та

.....
європейськими країнами. Проаналізовані скарби свідчать, про домінування європейської монети над московською у грошовому обігу Сіверщини у другій половині XVII ст.

Ключові слова: солід, орт, флорин срібний, талер, левендальдер, скарб, Сіверщина, Гетьманщина, Цволлє, Кампен, Гельдерн, Утрехт.

Постановка проблеми. Дослідження європейських монет, які перебували в грошовому обігу на території Сіверщини XVII ст. має велике значення для вивчення особливостей міжнародних торговельних зв'язків, насичення регіонального ринку іноземними монетами, вивчення лічби і номіналів монет та особливостей їх художнього оформлення. Дослідження грошового обігу та лічби монет на території Сіверщини є важливим аспектом для з'ясування торгових відносин між Гетьманщиною та країнами Європи. У своєму дослідженні нами зроблена спроба опрацювати та упорядкувати усі відомості про монетні знахідки за останні 20 років, які описані відомими науковцями-нумізматами: М. Котляром, В. Орликом, О. Бакальцем, В. Белашовим, А. Бойко-Гагариним та значно доповнені власними описами нових знахідок монет досліджуваного періоду.

Знайдені монети є важливим інформативним матеріалом, оскільки вони дозволяють дізнатися про торговельні відносини між країнами у той час, про стан грошового обігу в досліджуваний період, про країни-емітенти.

Сіверщина завжди була у центрі історичних подій, які вплинули на історію сучасної України. На території Сіверщини знаходились важливі політичні, військові та торговельні центри Гетьманщини: Батурин, Глухів, Конотоп, Кролевець, Ніжин, Новгород-Сіверськ, Переяслав. Важливими духовними та торговельними центрами були монастирі, наприклад Глухівський Петропавлівський монастир. Через територію Сіверщини проходили міжнародні торговельні шляхи: з Ніжина на Батурин, Кролевець, Глухів на Севськ, Брянськ Московського царства. На цій території відбувалися великі ярмарки у Глухові, Ніжині, Новгород-Сіверську, Кролевці, у яких брали участь іноземні купці (Клюєв, 2018, с.96–97).

Аналіз джерел та останніх досліджень. Грошовий обіг Сіверщини досліджуваного періоду вивчали відомі історики та нумізмати: М. Котляр, О. Бакалець, В. Белашов, А. Бойко-Гагарин, В. Нечитайло, А. Клюєв та інші. М. Котляр у праці «Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV–XVIIст.» наголошує на тому, що фінансові процеси на території України в другій половині XVI –XVIII ст. мали загальноєвропейський характер, тому історію грошового обігу України автор висвітлює у контексті відповідних процесів у Речі Посполитій, Священній Римській імперії, Прибалтійських володіннях Швеції, Голландській республіці, Московському царстві (Котляр, 1981, с.138). В. Белашов у своїй монографії «Глухів – столиця гетьманської України (1708–1782 рр.): (від перших поселень до сучасності)» розглянув основні аспекти змісту, роль і значення одного з найважливіших періодів української державності, головну увагу приділив історії гетьманської столиці Глухова від найдавніших часів до нашого часу. У праці проводиться думка про столичне місто Глухів як політичний, ідеологічний та економічний центр захисту української автономії від наступу російського самодержавства (Белашов, В. 2018, с.198–205). Для нашого дослідження важливими є документи і факти, використані автором монографії, у яких розглядаються питання розвитку ремесла і торгівлі у Глухові та його околицях, торговельні міжнародні зв'язки гетьманської столиці з європейськими містами, лічба монет, основні грошові одиниці, які використовувалися в цьому регіоні Сіверщини.

Але найбільш повно, систематизовано грошовий обіг Гетьманщини XVII ст. висвітлив у своїй кандидатській дисертації, монографії та наукових статтях О. Бакалець. У своїй монографії «Скарби монет як джерело вивчення грошового обігу Гетьманщини (1648–1782 рр.)» автор широко представив досліджені монетні скарби доби Гетьманщини як історичне джерело для вивчення складних процесів грошового обігу, фінансової політики та економічного розвитку України нового часу. О. Бакалець, на великому фактичному матеріалі з 494 скарбів, показав можливості нумізматики як історичного джерела для вивчення актуальних питань доби пізнього середньовіччя та нової історії. На основі відомостей, отриманих у результаті розгляду скарбових комплексів, визначено питому вагу західноєвропейських монет на українському грошовому ринку у XVII ст., зроблено висновки про загальний економічний розвиток господарства Української козацької держави, фінансову політику гетьманів, орієнтацію зовнішньої торгівлі. Дані монетних скарбів у праці співвідносяться й підтверджуються письмовими джерелами. Автором описано десятки нових скарбів Чернігівщини, Новгород-Сіверщини, Ніжинщини, Глухівщини, Кролевеччини, Батуринщини та інших земель Сіверщини (Бакалець, 2012, с.35, 106). Разом із тим знаходяться нові скарби монет, які вимагають нових системних досліджень.

Метою нашого дослідження є аналіз нового скарбового матеріалу, знайденого на території Сіверщини за останні 8–10 років, який суттєво доповнить попередні дослідження про країни-емітенти та асортимент грошового обігу досліджуваного регіону України.

Виклад основного матеріалу. У період з 1989 р. до 2018 р. у на території Сіверщини, зокрема Глухова та Шосткінського району, знайдено нові скарбові комплекси європейських монет, серед яких присутні левендальдери Голландської республіки, а також срібні флорини, орти, шостаки.

Левендальдер або левок – великий срібний талер із зображенням лева Голландської республіки, що стала причиною назви талера. Карбування розпочалося у 1575 р. в Нідерландах під час визвольної війни з Іспанією. Вага левків складала 26,0–27,64 г (20,76 г чистого срібла), проба срібла – 800, діаметр – 40 мм. Левендальдер був досить поширеною монетою в українських землях XVII ст. У скарбах Сіверщини найчастіше зустрічаються левендальдери провінцій та міст Голландської республіки: Гельдерна, Утрехта, Цволле, міста Кампена (Клюєв, 2023, с.16–21).

Флорин (28 стюверів) – срібна монета Священної Римської Імперії та Голландської республіки, яка дорівнювала 2/3 талера (вага – 19–21 г, проба срібла – 650–700) (Котляр, 1981).

Орт – срібна польська грошово-лічильна одиниця і монета, вартістю з середини XVII ст. – 18–30 грошів. Її назва німецького походження і означає ¼ частину талера. Вперше випущена в грошовий обіг у 1608 році в м. Гданську Сигізмундом III (1587–1632) дорівнювала 10 грошам. Вага гданського орта становила 6,8 г (5,96 г чистого срібла), проба – 600 (Бакалець, 2012).

Шостак, шестигрошовик – польська срібна, а з другої половини XVII ст. білонна монета, проба близько 500, яка дорівнювала 1/5 срібного талера. Вага від 4,37 г (3,69 г чистого срібла) до 3,36 г (1,26 г чистого срібла) (Бакалець, 2004).

Трояк, тригрошовик, шаг (лат.grossus triplex – потрійний гріш) – з XVI ст. – срібна, а з середини XVII ст. білонна монета, номіналом в 3 гроші. Їх карбували з 1528 р. у Польщі, з 1546 р. – у Великому князівстві Литовському. У 1601 р. карбування трояків припиняється. У 1618 – 1624 рр. їх карбування відновлює король Сигізмунд III Ваза (1587–1632). Вміст чистого срібла у трояках з 1580 р. складав 2,05 г, з 1616 р. – 1,56 г, з 1623 р. – 0,91 г. Трояки зустрічаються майже у кожному другому українському скарбі XVII ст. (Бакалець, 2012, с.300).

Солід (шеляг) – дрібна білонова і мідна монета XVI–XVII ст. європейських держав вартістю 1/3 гроша. З 1659 р. до 1667 р. тривав масовий випуск мідних монет «боратинок» вагою 1,3 г, які часто зустрічалися у скарбах Глухівського Петропавлівського монастиря (Белашов, Бакалець, Клюєв, 2017, 109–115).

У 1989 р. під час земляних робіт у с. Сопич, за 44 км. від Глухов, виявлено великий скарб монет XVII ст. Скарб налічував 290 талерів, 50 ортів, 56 флоринів.



Рис. 1. Священна Римська імперія, Фердинанд III (), срібний флорин (монета зі скарбу с. Сопич Шосткінського району Сумської області)



Рис. 2. Голландська республіка, левендальер 1695 р. (с. Сопич Шосткинського району Сумської області)

Поява скарбу цілком закономірна, оскільки село Сопич розташовувалося на північно-східному кордоні з Московією, на перетині колишніх шляхів Гетьманщини з Московським царством. Талери знахідки переважно карбування Голландської республіки (левендалери на лицевій стороні мають зображення лева) та її провінцій Гельдерна, Утрехта, Цволле, м. Кампена. Коронні орти (1/4 талера) карбовані за часів правління польських королів Сигізмунда III (1598–1632) і Яна II Казимира (1649–1676). Карбування монетних дворів Бидгощ, Варшава,

Гданськ, Краків, Торунь. Срібний флорин карбування Голландської республіки: провінції Цволле, м. Кампена (Клюєв, 2018, с.96–104).

За 25 км на південь від м. Глухова, біля с. Будища, розташований Глухівський Петропавлівський монастир, який був заснований близько 1290 р. У 2009 р. в лісі біля монастиря було знайдено скарб, який налічував 700 мідних солідів (1/3 гроша) Речі Посполитої часу правління Яна II Казимира (1648–1668) 1639–1666 рр. карбування. Монети були значно окислені і потерті через тривале перебування у грошовому обігу. Вага скарбу складає 940 г (Белашов, Бакалець, Клюєв, 2017, 110–118).

У 2019 р. до національного заповідника Глухів приватною особою було передано скарб мідних монет із с. Будища Шосткінського району Сумської області. Комплекс був виявлений на території Глухівського Петропавлівського монастиря. Скарб має вагу 210 г і нараховує 240 мідних монет Речі Посполитої. У скарбі присутні 237 мідних солідів – боратинок (1/3 гроша) короля Речі Посполитої Яна II Казимира (1648–1668) 1660–1666 років карбування, з яких ідентифіковано: 55 польських коронних солідів із польським гербом – одноглавим орлом (середня вага монети становить 0,92 г); 42 литовських соліди із зображенням «погоні» – герба Литовського князівства – вершника на коні з мечем у правій руці (середня вага складає 0,93 г). 120 мідних солідів із Петропавлівського скарбу неможливо ідентифікувати через сильне окислення, відсутність чітких зображень, потертості.

На території с. Воздвиженське, яке розташовано за 18 км від м. Ямпіль Шосткінського району Сумської області, у 2020 р., на місці постійного двору, було знайдено скарбовий комплекс, який налічував 800 монет. 600 монет цього скарбу були срібними флоринами вагою 19–21 г, проба срібла 650–700. 60 флоринів із скарбу відкарбовані на землях Священної Римської імперії часу правління Фердинанда II (1619–1637) були у задовільному стані збереження. Монети мають сліди тривалого використання у грошовому обігу.

В 10 флоринів Священної Римської імперії м. Ольденбурга часу правління Антона Гюнтера (1587–1607) відсутні дати карбування. 40 флоринів Священної Римської імперії часу правління Фердинанда III, без дати карбування, знаходяться у задовільному стані збереження. 200 флоринів карбування Голландської республіки міст Цволле, Кампена не мають дати карбування. У такій кількості флорини на території Сумської області зустрічається вперше.

200 монет скарбу складають левендальдери або левки (великий срібний талер із зображенням крокуючого лева Голландської республіки, що стала причиною назви талера). Карбування левендальдерів розпочалося у 1575 р. в Нідерландах під час визвольної війни з Іспанією. Вага левків складала 26,0 – 27,64 г (20,76 г чистого срібла), проба срібла – 800, діаметр – 40 мм. Левендальдер був досить поширеною монетою в українських землях XVII ст. (Клюєв, 2023, 18–21).

У скарбах Сіверщини найчастіше зустрічаються левендальдери провінцій та міст Голландської республіки: Гельдерна, Утрехта, Цволле, міста Кампена (Бакалець, 2004; Бакалець, 2012; Клюєв, 2023). Ці 200 монет були відкарбовані з 1635 по 1695 р. Більшість монет знаходилися у гарному стані. 20 левендальдерів були витерті та мають сліди довготривалого використання у грошовому обігу. Про термін заховання монет скарбу можна судити за левендальдером Голландської республіки карбування у 1695 р. Скарб був знайдений на глибині близько 80 см на території постійного двору, який був розташований на перетині торгівельних шляхів. З монетами були знайдені залишки керамічного горщика. Скарб міг належати заможному купцю або хазяїну постійного двору.

На дорозі біля с. Пустовойтівка за 12 км від м. Ромни Роменського району Сумської області виявлено шукачами металолому скарб, який налічував 80 срібних флоринів та декілька десятків ріксдальдерів (талерів Іспанських Нідерландів вагою 27 – 28 г) і був захований на глибині 50 см у посудині з бутового скла (Бакалець, 2012). 5 флоринів мають сліди значного перебування у грошовому обігу. 2 монети скарбу мають отвори на полях монет. 50 флоринів карбування Голландської республіки: Цволле, Кампен, Гельдерна, Утрехта без дати карбування, 20 монет скарбу є левендальдерами карбування Голландської республіки. Рік карбування останнього левендальдера м. Кампена датовано 1647 р.

Висновки. Проаналізувавши та порівнявши монети попередніх сіверських скарбів та двох знайдених нещодавно, можна зробити висновок, що вони є важливими речовими джерелами вивчення грошового обігу Сіверщини XVII ст. Знайдені комплекси свідчать про те, що в даний період на досліджуваній території переважали монети різних номіналів європейського карбування від мідного соліда, білонного гроша, півторака, трояка, шостака, орта, флорина до срібного талера. Це свідчить про інтенсивність торгівлі між Гетьманщиною та європейськими країнами. Проаналізовані скарби показують домінування європейської монети над московською у грошовому обігу Сіверщини у другій половині XVII ст.

Джерела та література:

- Бакалець, О.** (2004). Талер в грошовому обігу України кінця XVI – першої чверті XVIII ст. Бар, 5–12.
- Бакалець, О.** (2012). Скарби монет як джерело вивчення грошового обігу Гетьманщини (1648–1781 рр.). Київ: Стилос, 378 с.
- Бєланов, В., Бакалець, О., Ключев, А.** (2017). Монетно-речові скарби Глухівського Петропавлівського монастиря другої половини XVII – XVIII ст. *Історичні студії суспільного прогресу*, Вип. 5, Глухів: ГНПУ, 109–124.
- Бєлашов, В.** (2018). Глухів – столиця гетьманської України (1708–1782 рр.): (від перших поселень до сучасності. Суми: ТОВ «ВПП Фабрика друку», 419 с.
- Ключев, А.** (2018). Топографія знахідок монетно-грошових скарбів XVII–XVIII ст. на території Глухівського району. *Сіверщина в історії України*. Вип. 11. Глухів-Київ: Наукова думка, 96–104.
- Ключев, А.** (2023). Талер та його фракції в грошовому обігу Гетьманщини у другій половині XVII ст. (за скарбовими та письмовими джерелами). *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*. Ніжин, Вип. 32, 16–21.
- Котляр, М.** (1981). Нариси історії обігу й лічби монет на Україні XIV – XVIII ст. Київ: Наукова думка, 238 с.

References:

- Bakalets', O.** (2004). Taler v hroshovomu obihu Ukrayiny kintsya XVI – pershoyi chverti XVIII st. [Thaler in the monetary circulation of Ukraine at the end of the 16th – first quarter of the 18th century]. Bar, 5–12. [in Ukrainian].
- Bakalets', O.** (2012). Skarby monet yak dzherelo vyvchennya hroshovoho obihu Het'manshchyny (1648–1781 rr.) [Coin treasures as a source for studying the monetary circulation of the Hetmanate (1648–1781)]. Kyiv: Stylos, 378 p. [in Ukrainian]
- Byelashov, V.** (2018). Hlukhiv – stolytsya het'mans'koyi Ukrayiny (1708–1782 rr.): (vid pershykh poselen' do suchasnosti [Hlukhiv as the capital of Hetmanate Ukraine (1708–1782): (from the first settlements to the present day)]. Sumy: TOV «VPP Fabryka druku», 419 s. [in Ukrainian].
- Byelashov, V., Bakalets', O., Klyuyev, A.** (2017). Monetno-rechovi skarby Hlukhivs'koho Petropavlivs'koho monastyrya druhoyi polovyny XVII – XVIII st. [Coin and material treasures of the Hlukhiv Peter and Paul Monastery of the second half of the 17th – 18th centuries]. *Historical studies of the social progress*, Vyp. 5, Hlukhiv: HNPU, 109–124. [in Ukrainian].
- Klyuyev, A.** (2023). Taler ta yoho fraktsiyi v hroshovomu obihu Het'manshchyny u druiy polovyni XVII st. (za skarbovymy ta pys'movymy dzherelamy) [Thaler and its fractions in the monetary circulation of the Hetmanate in the second half of the 17th century (according to treasury and written sources)]. *New research on the historical issues of the Cossack era in Ukraine*. Nizhyn, Vyp. 32, 16–21. [in Ukrainian].
- Klyuyev, A. A.** (2018). Topohrafiya znakhidok monetno-hroshovykh skarbiv XVII–XVIII st. na terytoriyi Hlukhivs'koho rayonu [Topography of finds of coins and money treasures of the 17th–18th centuries in the territory of the Hlukhiv district]. *Sivershchyna in the history of Ukraine*. Vyp. 11. Hlukhiv-Kyiv: Naukova dumka, 96–104. [in Ukrainian]
- Kotlyar, M.** (1981). Narysy istoriyi obihu y lichby monet na Ukrayini XIV – XVIII st. [Essays on the history of circulating and counting of coins in Ukraine in the 14th – 18th centuries]. Kyiv: Naukova dumka, 238 s. [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 20.10.2024

Схвалено до друку / Accepted: 24.11.2024